

IN VA YAN FALSAFASI SINERGETIKANING PAYDO BO‘LISHI SHARTI SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14545042>

Xabibjonov Izzatbek Dilshodjon o‘g‘li

Alfraganus universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Pulatov Sherdor Nematjonovich**

Alfraganus universiteti dotsenti,

Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa fanlari doktori(PhD)

Annotatsiya: *In va Yan nazariyasi miloddan avvalgi 1 ming yillik o‘rtalarida paydo bo‘lgan. In-yan falsafasida koinot to‘g‘risidagi ta’limot katta ahamiyatga ega chunki, Xitoyda qadimdan osmon muqaddas hisoblanib, samoviy jisimlar, koinot, olam, osmon irodasiga sig‘inganlar. Samoviy jimlar (ya’ni burjlarni o‘rganish) ham koinotning bir bo‘lagi sifatida o‘rganganlar. Shuningdek, In-Yan falsafasi koinotdagi barcha narsalarning ikkiyoqlama harakatini ramzi ham dir.*

In va yan tushunchalari - ikkita qarama-qarshi va bir-birini to‘ldiruvchi boshlang‘ich - xitoy madaniy an‘analarida, hukumat tizimidan va odamlar o‘rtasidagi munosabatlardan ovqatlanish va o‘zini o‘zi boshqarish qoidalarigacha bo‘lgan hamma narsani qamrab oladi.

Kalit so‘zlar: *Xitoy, falsafa, sinergetika, in va yan, tartib, beqarorlik, qarama-qarshilik.*

In-Yan falsafasi o‘zaro alqadorlik shalida kichadi. Bunda bu ikki usur o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib, bir tizimni hosil qiladi. In-yan o‘z-o‘zini tashkil etadi. Bu jarayonda uning sinergetika bilan aloqasini ko‘rishimiz mumkin. Biz sinergetikani nima ekanligini ko‘rib chiqishimiz kerak. Bu hozirda sinergetikani turli fanlarda turlicha qabul qilinishi, talqin qilinishi holatlaridayoq kuzatiladi. Masalan, ba’zi olimlar xususan, uning asoschilari sinergetikaga “uchinchi ming yillik fani”¹ deb munosabat bildirayotgan bo‘lsalar, boshqa toifadagilar uni “hech bir yangiligi bo‘lmagan soha” yoki yanada qo‘polroq qilib aytganda “soxta fan, postmodernizm o‘yinchog‘i”² deb qaramoqdalar. Shuningdek, ba’zi tanqidchilar sinergetikani dastlab A. Smit keyinchalik K.Marks qarashlaridagi “kooperastiya” (lotincha-hamkorlik, hamdo‘stlik) tushunchasida ham o‘z ifodasini topganligini ko‘rsatmoqdalar ³.

¹ Қаранг: Хакен Г. Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. – М: КомКнига, 2005. –С. 248; Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: наука о взаимодействии. – М: Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2003. – С.320; Хакен Г. Тайны восприятия. Синергетика как ключ к мозгу. – М: Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2002. – С.272 .

² Қаранг: Тишин. А.И. Лики синергетики // Вестник КРСУ / № 3, 2002.

³ Қаранг: Лихтенберг Г. К. Деградация философии. – М., 2004.

Fikrimizcha, masalaga bunday yondashish noto‘g‘ri. Chunki sinergetikaning o‘zaro muvofiqlik yoki hamkorlik ma’nosi postnoklassik fan talablaridan kelib chiqqan.

A.Smit va K.Marks qarashlaridagi kooperastiya masalasi esa ko‘proq iqtisodiy harakterga ega bo‘lgan voqeliklarni ifodalaydi. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, bunday munosabat bildirishdan oldin fan tarixiga nazar tashlash o‘rinli bo‘ladi. Chunki, klassik yoki noklassik fanda asosiy e’tibor chiziqli tafakkurga asoslanar edi. Endilikda esa postnoklassik fan nochiziqli tafakkurga ehtiyoj sezmoqda. Sinergetika aynan shunday ehtiyojni hosilasi o‘laroq paydo bo‘lgan va hozirda tobora rivojlanib bormoqda. Shuning uchun ham agar biz mazkur tushunchaning mazmun-mohiyatiga e’tibor bersak, unda nafaqat ilmiy balki falsafiy qarashlarni uyg‘unlashib ketgan manzarasini tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo‘lamiz.

Aksariyat lug‘atlarda sinergetika tushunchasi yunoncha “sinergiya” – “hamdo‘stlik”, “hamkorlik” degan ma’noni berishi to‘g‘risida ma’lumotlar mavjud. Unga ko‘ra sinergetika tuzilmaning yagona yaxlitlik sifatida tashkil bo‘lishida qismlarning o‘zaro harakatining moslashuviga e’tiborni qaratadigan tushuncha hisoblanadi⁴. Bundan ma’lum bo‘ladiki, hozirga kelib turli ensiklopedik va maxsus leksikografik nashrlarda sinergetika tushunchasini ta’rif va tasniflashda xilma-xil yondashuvlar mavjud. Jumladan, “Katta ensiklopedik lug‘at” da qayd etilishicha, “sinergetika”, “shunday ilmiy yo‘nalishki, u ochiq sistemalarda vujudga keluvchi tuzilmaning (kichik sistema) elementlari o‘rtasidagi aloqalarini o‘rganadi... muvozanatsiz sharoitlardagi atrof-muhit bilan modda va

energiyaning intensiv almashinuvi sababli yuzaga keluvchi ochiq sistemaga e’tibor qaratadi.

Shunday sistemalarda kichik sistemalarning moslashgan hatti–harakati kuzatiladi, bu jarayonda sinergetika qaysi o‘zgarish natijasida uning tartiblanganlik darajasi oshadi, ya’ni entropiyasi kamayishiga olib kelishini izohlovchi o‘z-o‘zini tashkillashtirish nazariyasi sifatida namoyon bo‘ladi”⁵. Mazkur ta’rifda sinergetika tushunchasining yaxlit manzarasi ifoda etilgan bo‘lsada, uning falsafiy jihati etarli darajada yoritib berilmaganligini guvohi bo‘lamiz. Ayni shu ma’noda, ba’zi falsafiy lug‘atlarda uning yanada kengaytirilgan ta’riflari alohida qayd etiladi: “Sinergetika– o‘z-o‘zini tashkillashtirishning nazariyasi, yangi dunyoqarashdir, u o‘z-o‘zini tashkillashtirish, nochiziqlilik, global evolyustiya, “xaos orqali tartiblanish” fenomenlarining o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar bilan bog‘langan bo‘lib (I.Prigojin), bifurkasion o‘zgarishlar, vaqt qaytmasligi, beqarorlikni evolyustiya jarayonlarining asosiy xarakteristikasi sifatida namoyon bo‘lishini aks ettiradi”⁶. Biroq, mazkur

⁴ Словарь иностранных слов. – 15-е изд., испр. – М: Рус. Яз., 1988. –С. 306 .

⁵ Большой энциклопедический словарь: В 2-х т. Т.2. – М: Сов. Энциклопедия, 1991. –С. 35.

⁶ Новейший философский словарь. / Сост. А.А.Грицанов. – Мн.: Изд. В.М.Скакун, 1998. –С. 618 .

ta’rifda ham uning aniq falsafiy mohiyati etarlicha yoritib berilmagan. Fikrimizcha, bu o’rinda uning ontologik va gnoseologik jihatlariga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq bo’lar edi. Ya’ni, sinergetika borliqdagi murakkab va ochiq tizim sifatida namoyon bo’ladigan har bir narsa va hodisa mohiyatini teran anglashga yordam beruvchi paradigmadir.

Gnoseologik nuqtai-nazardan u insonning bilish qobiliyatini cheklovchi bir xillik qoliplaridan xalos bo’lishiga yordam beradi. Chunki undagi nochiziqlilik, ko’p variantlik, ko’p omillik, o’z-o’zini ijod qilishlik kabi masalalar inson ijodiy faoliyatiga konstruktiv turtki beradi. Ba’zi izohli lug’atlarda esa sinergetikaning “sinergizm hodisalarni o’rganuvchi fandir”, “sinergizm o’z-o’zini tashkillashtiruvchi sistema komponentlarining kombinirlashgan harakatidir; olamni va alohida sistemalarni yaxlit qabul qilishning ilmiy konstepstiyasi”⁷ kabi ta’rif va tasniflari ko’rsatib o’tilgan. Biroq, tadqiqotdan ma’lum bo’lishicha, hozirgi “sinergetika” tushunchasi bilan “sinergizm” o’rtasida farqli jihatlar ham mavjud bo’lib, ularni ta’riflashda bu masalaga ham alohida e’tibor berish kerak bo’ladi.

Chunki Aristotel ishlatgan “Sinergizm” bilan G.Xaken qo’llagan “Sinergetika” o’zining shakllanish tarixidan tortib maqsadi, vazifasi va qo’llanilish sohasiga ko’ra ham farqlanadi. Jumladan, sinergizm ijtimoiy jarayonlardagi hamkorlikni aks ettiruvchi falsafiy tushuncha bo’lsa, sinergetika ko’proq tabiiy fanlarga aloqador bo’lgan o’z-o’zini tashkillashtirish nazariyasidir. Zamonaviy G’arb falsafasi lug’atida “sinergetika”–“ 70 yillarda yuzaga kelgan ilmiy tadqiqotlarning fanlararo yo’nalishi bo’lib, u o’zini asosiy vazifasi sifatida–turli fizikaviy, kimyoviy, biologik, texnik, iqtisodiy, ijtimoiy kabi sistemalarda o’z-o’zini tashkillashtirish jarayonlari asosida yotuvchi umumiy qonuniyatlar va prinstiplarni bilishga e’tibor qaratadi”⁸ deyiladi. Bizning nazarimizda, mazkur ta’rif ham sinergetikaning yaxlit ilmiy-falsafiy manzarasini yoritib beraolmaydi.

Yana bir katta izohli lug’atda sinergetika tushunchasi haqida shunday deyiladi: “Sinergetika– tabiat, olamni o’z-o’zini tashkillashtiruvchi kompleksli sistema sifatida ko’ruvchi ilmiy–falsafiy prinstipdir”⁹. Bizning nazarimizda, bu ta’rifda sinergetikaning ontologik, gnoseologik va metodologik imkoniyatlariga keng e’tibor berilgan. Sinergetika sohasida ko’zga ko’ringan olim Yu.L. Klimontovich ham shunga o’xshash ta’rif beradi: “Sinegetika mustaqil ilmiy soha emas, u fanlararo yangi ilmiy yo’nalishdir; uning maqsadi tabiatshunoslikning turli sohalari, shuningdek sostiologiya va hatto lingvistikaning umumiy qonuniyatlari va umumiy

⁷ Толковый словарь русского языка XX века. Языковые изменения. Под ред. Г.Н. Скляревской. Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. – СПб., 1998. – С. 586.

⁸ Современная западная философия: Словарь/ Сост.: В.с. Малахов, В.П. Филатов – М: Политиздат, 1991. –С. 276.

⁹ Большой толковый словарь русского языка / Сост. И гл. ред. с.А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт», 1998. – 1187 с.

g’oya va metodlarini yuzaga chiqarish undan tashqari sinergetika doirasida turli maxsus sohalarning kooperastiyasi yuz beradi”¹⁰. Bundan ma’lum bo’ladiki, mazkur ta’rifda asosan sinergetikaning fanlararo yo’nalish sifatidagi xususiyatiga alohida urg’u berilgan.

Fikrimizcha, sinergetika – olamdagi (ochiq tizim) o’zgarishlar va o’z-o’zini tashkillashtirish jarayonini ko’p ma’noli ekanligi va ularni bilishda muqobil qarashlarga tayanish lozimligini hamda bunda nochiziqli tafakkur asosida fikr yuritish muhim metodolgik ahamiyat kasb etishini izohlovchi paradigmadir. Sinergetika tushunchasini ilk marotaba ilmiy muomlagaga olib kirgan nemis olimi G. Xaken fikricha, sinergetika bu “katta miqdordagi kichik sistemalarning o’zaro harakati umumiy kollektiv effekt bo’lib, murakkab sistemalarda turg’un tuzilmalar va o’z-o’zini tashkillashtirishga olib keluvchi”¹¹ jarayonlarni izohlash uchun ishlatiladi. Bu o’rinda olim sinergetikaning o’z-o’zini tashkillashtirish imkoniyatiga alohida urg’u beradi.

Evolutsiya, o’zini o’zi tashkil etish, individuallashtirish, individual mohiyatni to’ldirish orqali Ozodlikka olib keladi va odam bu jarayonni anglab, unga muvofiq harakat qiladi. Agar inson o’zining kichkina nafi uchun boshqasini zo’rlashni bas qilsa, ozod bo’ladi. Sinergetika bu nimani o’rgatadi va bunga noo’rin javob reaksiyasi kelib chiqadi. Ammo sinergetika olimlarning xohish-irodasi yoki o’z xohishidan kelib chiqmadi, bu shunchaki o’z-o’zini irodasini imkonsiz qiladi, chunki u qat’iy deb hisoblangan narsalardan emas, balki mavjudlik qonunlaridan yoki ontologik adolatdan kelib chiqadi. Bu ilm-fanning o’zini o’zi tashkil qilishi tufayli mumkin bo’ldi, chunki u faqat ma’lum qonunlarni, nisbiy haqiqatni anglashga qodir bo’lgan funktsiyani to’xtatadi. Bu nafaqat ilmiy bilimlar, metodologiyalar mantig’ida, balki ilm-fan tilida ham o’zgarishlarga olib keladi. Bitta qiymatli tushunchani ko’p ma’noli "ieroglif" belgisi bilan almashtirishmoqda. Agar belgi fanning tiliga aylanib qolsa, u haqiqatni muhim o’rin tutadigan san’at, ma’naviy ta’limotlar, dinlarga muqarrar ravishda murojaat qiladi. Bu narsa ular orasidagi chiziqni yo’q qiladigan narsa hisobiga mavjud bo’ladi degani emas, yo’q, bu erda faqat ajralib bo’lmaydigan va ajralmas qo’shma harakatlar yoki xizmat qilish mumkin. Bu shuni anglatadiki, olim san’atsiz ish tutolmaydi va din arbobi "ijobiy birlik" g’oyasini amalga oshirib, ilmiy bilimlarni e’tiborsiz qoldirmaydi. Ehtimol, shunda dunyo buyuk jalb qiluvchi, universal Entelechia yoki Ozodlik uchun dunyoning taqdiriga to’g’ri kelganida dunyo

¹⁰ Климонтович Ю.Л. Введение в физику открытых систем // Соросовский образовательный журнал. – 1991. №8. – С.111.

¹¹ Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах: Пер. с англ. – М: Мир., 1985. – С. 9.

o‘zgaradi. Hech bo‘lmaganda, men sinergetik nuqtai nazarni, uning ideal qiyofasini shunday tasavvur qilaman

Aslida nima uchun sinergetika? “Sinergiya” ma’naviy so‘zidan, energiya, ikki xil energiya: samoviy va yerdagi, ilohiy va inson - mavjudotning ikki tekisligi. Ularning birligi, qoida tariqasida, fikrlar harakatini aniqlaydigan va bir narsani - Osmonni yoki Yerni, ruhni yoki materiyani tan olishga moyil bo‘lganlar tomonidan e’tiborsiz qoldirildi. / Falsafaning asosiy qonuni sifatida idealizm va materializm kurashi xotirasi; ushbu soxta g‘oya bizga juda qimmatga tushdi; ammo, kurashni qoralaydigan har qanday fikr kabi.

Ushbu izlanish Sharqiy ta’limotlarga, birinchi navbatda Hindiston va Xitoyga olib keldi, bunga ilmiy ishlarda juda ko‘p dalillar mavjud. Men olimlarni nimaga jalb qilganini ko‘rsatishga harakat qilaman, xususan, qadimgi Xitoy an’analari. Ushbu an’anaga ko‘ra, ruh va materiyaning asosi doimiy ravishda o‘zgarib turadigan energiya bo‘lib, u turli shakllarni oladi. Hammasi chi, universal energiya, u qalinlashadi va “narsalarni” hosil qiladi, keyin u kamyob bo‘ladi, hech qanday aralashmalarsiz toza energiyaga o‘tadi. “Bir Chi hamma narsani qamrab oladi, shuning uchun munajjimlar Chii qadrlashadi”, deydi adib Chuang Tzu.

Asl energiya yorqin, boqiy bo‘lib, barcha ijobiy potentsiallarni ro‘yobga chiqarishga mo‘ljallangan qonunlariga bo‘ysunadi. (Bizningcha, bu ilohiy energiya). Tarixning har bir burilishida o‘ziga xos energiya turi mavjud, yoki yin-qi / qorong‘i, sovuq, mistik prinsip; siqishni istash, tinchlik /; yoki yang-qi / yorqin, iliq, ijodiy boshlanish; harakat qilish, kengaytirish istagi. Ijtimoiy tartibsizliklar paytida, odamlarning adolatsiz hayoti, dastlab yorqin energiya bulutli bo‘ladi. Energiyaning ikki turidan biri ustunlik qila boshlaydi, lekin o‘z sherigini, muvozanatni yo‘qotib, bu energiya turi o‘z-o‘zini yo‘q qila boshlaydi. Ikkala energiya ham o‘zaro ta’sir o‘tkazish, bir-birini muvozanatlash orqali normal ishlashi mumkin, aks holda muqarrar ravishda buziladi: yuqoriroq, yorituvchi, u pastki, buzuvchi elementga aylanadi. “Qirolliklarning nutqlari” – “Guo yu” da aytilganidek, Miloddan avvalgi 780 yilda Chju qirolligining uchta daryo vodiysidagi zilzila munosabati bilan: “Chou halokat yoqasida qoladi. zilzila tomonidan, samoviy va erdagi qi tartibni buzolmaydi¹². Yan yashiringan va o‘zini namoyon qila olmasa, in bostirilgan va chiqib ketganda, zilzilalar ro‘y beradi. Endi, uchta daryo zilzila qurboniga aylandi, chunki yan o‘z joyini yo‘qotib, inni bostirdi. Yang o‘z o‘rnini yo‘qotib, yin o‘rnini egalladi va daryolar oqimlari to‘xtata olmadi.”¹³.

Yigirmanchi asrning jarayonlar shuni ko‘rsatadiki, yan o‘z o‘rnini yo‘qotdi, muvozanatsiz in, o‘z tabiatini yo‘qotdi: Daxshatli urushlar va inqiloblar jarayonida

¹² Ян Юн. История древнекитайской идеологии/ Перевод с китайск. - М.: Наука, 1957. - С.151.

¹³ Духовная культура Китая: энциклопедия в пяти томах. Философия. Т. 1. - М.: Мысль 2006. – С. 311.

misli ko‘rilmagan nisbatlarning vayron qiluvchi elementiga aylandi. Yigirmanchi asrning oxiriga kelib, pastki yan yoki agressivlik energiyasi hech qanday yaxshi narsaga olib kelmaydigan yoki televizor va jismoniy terror ko‘rinishida milliy to‘qnashuvlar ko‘rinishida bo‘ladi. Bularning barchasi asl haqiqat bilan aloqani yo‘qotganligidan dalolat beradi. Bunday vaziyatda ongni o‘zgartirish, unga muvozanatni tiklash, uni boshqalardan qo‘rqish sindromidan xalos qilishdan boshqa hech narsa qolmaydi. Bu Evolyutsiyaning kelgusi bosqichi, yangi davrning talabidir, bu uzilishdan barcha tushunib bo‘lmaydigan va mumkin bo‘lmagan juftlarning birlashishiga aylanadi. Yuzaki, G‘arb va Sharqning o‘tmish va hozirgi uchrashuvlari, yoki - aql va tuyg‘u, e‘tiqod va ilm-fan, din va san‘atning uchrashuvi kabi ko‘rinadi va ushbu jarayonni cheksiz davom ettirish mumkin.

Tabiiyki, ilm-fan, agar u tirik bo‘lsa, hozirgi zamon talablariga javob bera olmaydi, boshqa yo‘ldan bormaydi. Shunday qilib Sinergetika paydo bo‘ldi, u klassik fandan mutlaqo farq qiladi - chiziqli ob‘ektlar bilan ishlaydigan - fikrlash turiga muvofiq. Insonning dunyosini dunyoning boshqa qismlaridan farqli ravishda, fan butun, ontologik adolat qonunini buzdi. Chiziqsiz, ochiq tizimlar bilan shug‘ullanadigan sinergetika, odamning narsalarga bo‘lgan g‘oyalariga emas, balki olamning irodasiga ham emas, balki sub‘ekt va ob‘ekt, kuzatuvchi o‘rtasidagi qarama-qarshilikni olib tashlaydigan bo‘ldi. Haligacha mavjud bo‘lgan barcha g‘oyalarni bekor qiladigan yaxlit yondashuv ruhida yangitdan paydo bo‘ldi.

Sharqda bu yondashuv “O‘rta yo‘l” deb nomlanadi, bu dunyoni shakllantirish yo‘lidan borishni anglatadi, oldindan belgilangan tartib bilan, universal ritm bilan rozi bo‘lmasdan, o‘ngga ham, chapga ham burilmasdan, chunki haqiqat o‘rta yoki markazdadir. Ekstremalliklar, hamma bir tomonlama, o‘limga olib keladi. “O‘rta (Tsong) - Osmon imperiyasining buyuk ildizi. Muvozanat (He) - Samoviy imperiyaning yo‘li”- qadimgi xitoy risolasida “Chjon Yun” (Markazda bo‘lgan odamlar, 1,2,4)¹⁴ doimiylikka erishadilar. He (bu “uyg‘unlik” deb tarjima qilinadi) muvozanatsiz holatni anglatishini yodda tutish kerak, bu tabiiy ritmga muvofiq barqarorlikni ta‘minlaydi va shuning uchun “Samoviy imperiya yo‘li” deb nomlanadi.

Bir-birini yengib ketmaslik, boshqasini nomidan yo‘q qilish, aytaylik, kelajak nomidan o‘tmish: o‘tmishni yo‘q qilish kelajakni yo‘q qilish demakdir. Vaqt bir, faqat sirtida biri ikkinchisiga o‘tadi. Haqiqatdan ham abadiy asosga ega bo‘lgan narsani ko‘rish mumkin. Shuning uchun, donishmand Zotni qadrlaydi va Tabiiylik (Zijan) ga ergashadi: u tabiatga o‘z modelini yuklamaydi, balki uni namuna sifatida oladi; tabiatni o‘rgatmaydi, lekin undan saboq oladi. Sinergetikada bu o‘zini o‘zi tashkil qilish qonuni deb nomlanadi. Lao zi shunday deydi: "Inson Yer qonunlariga

¹⁴ Китайские трактаты цит. по: Сочинения китайской классики. Чжун юн. Т. 4. - Токио, 1967. -С.98.

bo‘ysunadi. Yer - Jannat qonunlariga. Osmon Dao-ga ergashadi, (Zizhan, “o‘zini tashkil qilish” deb tarjima qilinishi mumkin) ¹⁵. Bu jarayonda Daochilikning in-yanga tasini o‘tganini ko‘rishimiz mumkin.

Men allaqachon G‘arb universal quvvatlarni tartibga soluvchi, narsalarni eng yaxshi tartibga yo‘naltiradigan Buyuk chegara “Taiji” deyishim mumkin. Masalan, biron bir nuqtaga, hodisa, avvalgidek, bir tomonga buzilib ketmaslik uchun, orqaga chekinishni boshlaydi. Hammasi uning aksi bo‘lib chiqmaydi¹⁶. “In-Yan - bu cheksiz harakat chegarasiga etib bormaydi. Cheklovga etishmasdan oldin u manbaga qaytadi”. Empirik dunyoda hamma narsa orqaga siljiydi; Masalani (shuni ni) - bu nafas olish. “O‘zgarishlar mavjud orqaga va orqaga o‘tish usuli “Ijijing” Sitsichzhuanning qadimgi sharhida aytilgan: 1. Harakatning o‘zi gorizont ravishda orqaga harakatlanib, bir vaqtning o‘zida vertikal o‘qi yoki juft spiral bo‘ylab ko‘tariladi: “in yoki yan. Shundan so‘ng, ular yaxshi tomonga ketadilar” “Sitsitschuan”. U - muvozanat, Samoviy imperiyaning yo‘li - bu muvozanatsiz holat: ko‘proq narsa, ozroq narsa. Alternativ In-Yan va mutlaq Yaxshi yoki Yaxshiga ko‘tarilish imkoniyatini beradi. Oldinga qarab, ular orqaga qaraydilar (orqaga qaytish to‘g‘ri emas, yoki teskari tartib emas), shunda orqaga qaytish ofat emas (“na” sinergitikadagi “betartiblik” tushunchasiga yaqin, qayta qurish lahzasi), lekin rivojlanishning zarur bosqichi bor, shunda bir tomonlama harakatlanishni keltirib chiqarmaydi. Mavjudlarni o‘z-o‘zini yo‘q qilishga kirishadi. Biri keladi, ikkinchisi kamayadi, shunda butun makro va mikro to‘lqin darajasida, hujayradan galaktikaga qadar pulsatsiyalanadi. Olimlarni o‘zaro ta’sir etuvchi in-yan doktrinasi shunchalik qiziqtirishi ajablanarli emas. Fiziklar buni to‘lqin nazariyasi bilan taqqoslashadi. Niels Borr In-Yan modelini emblema sifatida ishlatgan va uni lotin diktimi bilan to‘ldirgan – “qarama-qarshi narsalar bir-birini to‘ldiradi” deb hisoblagan. Ikkilik, mavjudlik izchilligini anglash olimga “kvant mexanizmi” ni, tafakkurning kvant tabiatini kashf etish imkonini berdi.

In-Yan qarshi emas, chunki ular bir-birlarida mavjud. Endi olimlar ko‘pincha ushbu modelning tasviriga murojaat qilisha boshlashdi: homila kabi bir doira ichida ikkita yarim kavisli yarim sharlar. Qorong‘ida, In yarmi - yanning engil nuqtasi, yorug‘likda - Yan yarmi - inning qorong‘i nuqtasi. Ular o‘zaro o‘tkazuvchan: in - bu yangi, yan – bu eski. (Shuning uchun biz xitoy modelini “oq rang qora rangga, qora rang oqga aylanadi” deb ta’riflaymiz, evropaliklardan farqli o‘laroq – “oq yoki qora”

¹⁵ Даодэцин. Сочинения китайской классики. Т. 6. - Токио, 1968. - С.213.

¹⁶ Эмерсон Р Эссе. Генри Торо. Уолден, или жизнь в лесу. - М.,1986. - С. 64.

va hindcha – “oq - qora, qora – oq”, ular ikkiyoqlama emas, ularning farqi mistik, xayoliydir¹⁷.

Aslida, In-Yan - bu maqsad emas, balki maqsadga olib boradigan yo‘ldir. Maqsad mutlaq tinchlik, barqarorlikka erishishdir, Fen Yu Tszining so‘zlariga ko‘ra: “Bo‘shliqqa erishing, o‘zingizni xotirjam qiling va hamma narsa o‘z-o‘zidan o‘zgaradi, ularning qaytishini o‘ylashgina qoladi. Son-sanoqsiz narsalar mavjud bo‘lsa ham, ularning barchasi o‘z manbalariga qaytishadi. Tinchlik deb ataydigan manbaga qayting. Bu samoviy amrga qaytishni anglatadi”. Va u davom etadi: “Shuning uchun, abadiylik doimiy bo‘lib qoladi, yaxshilik qiladi va odamlarni qutqaradi. Doimiy bo‘lish va yaxshilik qilish, barcha mavjudotlarni qutqaradi, ularni bekor qilmaydi. Bunga ma‘rifatli deyiladi”. Boshqacha qilib aytganda, maqsad ichki muvozanatga erishish, engish, dharmaning hayajonlanishidir, deyishadi Buddistlar. Bu insonni hayotning mutlaqo mustaqil, haqiqatan ham erkin qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Hindistonda pedagogic ta’limining rivojlanish bosqichlari. *Scienceand Education*, 1(Special Issue 1), 21-26.
2. Polatov, S. N. (2020). XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA HINDISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIY VAZIYAT. *Academic Research In Educational Sciences*, (4), 468-474.
3. Po‘Latov, S. N. M. (2021). MAHATMA GANDI FALSAFIY QARASHLARIDA “MUTLOQ G ‘OYA” TUSHUNCHASI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(5), 1134-1143.
4. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Rabindranat tagorning Hindiston ilm-ma‘rifatga qo‘shgan hissasi. *Scienceand Education*, 1(Special Issue 1), 136-143.
5. Пулатов, Ш. Н. (2022). МАХАТМА ГАНДИ ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “САТЯГРАХА” ТУШУНЧАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 890-896.
6. Pulatov, S. N. M. (2022). AHIMSA TUSHUNCHASINING FALSAFIY MOHIYATI. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 162-166.
7. Po‘Latov, S. N. M. (2022). MAHATMA GANDINING INSON TABIATI HAQIDAGI QARASHLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 10-19.
8. Pulatov Sh.N. The Concept of “Truth” in the Philosophical Views of Mahatma Gandhi// *Akshara Multidisciplinary Research Journal Peer-Reviewed & Refereed*

¹⁷ Марков Л. Система дуальных противоположностей Инь — Ян в сравнительном освещении. // Восток.- М., 2003. № 5. - С. 19.

International Research Journal, India // E-ISSN: 2582-5429 Vol.02 Issue V, 2021. –P. 12-18.

9. Пулатов, Ш. (2019). Философская концепция Махатмы Ганди. Востокведения, 3(3), 214–224. извлечено от

<https://inlibrary.uz/index.php/oriental-studies/article/view/15683>

10. Po‘latovSh.N. Jaynizm diniy-falsafiy ta‘limoti. 16-son Sharqshunsolar anjumani. Toshkent davlat sharqshunsolik universiteti, 2020 307-312.

11. Po‘latovSh.N. Mahatma Gandi diniy qarashlarining tahlili. НамДУ илмий ахборотномаси. 2021 у. 8-son. 205-212 б.

12. Пулатов, Ш. Н. (2023). ҲИНД ФАЛСАФАСИДАГИ ИНСОН МАСАЛАСИНИНГ МАҲАТМА ГАНДИ ҚАРАШЛАРИГА ТАСИРИ. International scientific journal of Biruni, 2(3), 96-103.